

Концепція світобудови в романі «Жовтий князь» Василя Барки

У статті «Концепція світобудови в романі «Жовтий князь» Василя Барки» автор простежив, як письменник відтворив унікальний український світ від супротивного. Зберігаючи в пам'яті на генетичному рівні національний часопростір, митець відтворив жахливі картини руйнування світобудови українського суспільства більшовицькими вандалами, які знищували храми, пюндрували церковні атрибути знуцалися над українцями, прирікаючи їх на голодну смерть під час голодомору 1932 – 1933 рр.

Ключові слова: роман, конфлікт, голодомор, менталітет, український світ.

Роман «Жовтий князь» Василя Барки – це зворушлива і гнітюча розповідь про трагедію української нації, яку нещадно винищувала більшовицька диктатура, організувавши голодомор 1932 – 1933 рр., прирікаючи на голодну смерть понад десять мільйонів українців. Автор особисто пережив трагедію голодомору, яка була спрямована на безжалісне і безцеремонне винищення непокірних українців, котрі вперто не хотіли долучатися до більшовицької «кошари». Крайнє стерплення голоду допомогло письменникові описати дії героїв у «граничному» стані. Як зізнавався митець, «голод витерплювався тяжко, в повному виснаженні, з дюжиною відкритих при напрямках кровоносних судин ранок, звідки сочилася брунатна рідина; на ногах тріскалася шкіра, оголюючи слизисто-кров'янисту поверхню. Трудно було ходити і треба було часом опиратися об стіни чи паркани, що коло них уже багато земляків лежало недишучих. Здавалося: ось кінець! – але з милостивої волі Божої пощасливилось вижити, можливо, для свідчення: що сталося» [Барка 2000: 38 – 39].

Велике бажання донести жорстоку правду про голодомор 1932 – 1933 рр. і створити цілісну візію національної трагедії України вилилося в бажання написати роман. Власні враження письменник доповнював спогадами співвітчизників та записами,

які він почав регулярно вести, починаючи з 1943 року. Більше двадцяти років знадобилося йому, щоб зібрані факти вплести в панорамне художнє полотно, котре відтворювало життя українців під більшовицькою окупацією. Основу сюжету в романі «Жовтий князь» склали подробиці зібраних фактів від часу голодомору до оформлення тексту – в 1958 році.

Створений художній текст пройнятий болем і скорботою. Обірвані речення, фігури замовчування, внутрішні монологи, емоційно насичені діалоги, нетрадиційна стилістика свідчать, що митець після кількох десятиліть не міг відсторонитися від подій, які глибоко запали йому в душу. На думку М. Кульчицької, «Василь Барка, мабуть, найменше «ховається» за текст. Його авторський голос рішучим кресендо виступає у численних відступах і вкрапленнях переважно публіцистичного характеру» [Кульчицька 2002: 6]. Водночас письменник, зважаючи на порушену проблему, змушений був виявляти виняткову стриманість, естетичну виваженість і морально-етичну тактовність.

Твір має нескладний сюжет і просту композиційну структуру, призначену для розповіді про трагедію однієї родини, яка символізувала українську націю в роки голодомору. Та для нього характерна складна, багатопластова стилістика, яка зумовлена світоглядними, релігійними, соціальними, політичними та національно-культурними факторами. «Василь Барка раз по раз веде мову про дух, духовність людини як представника певної етнокультурної частини світу. Для нього найголовніша в людині її внутрішня суть, ество, думки, її духовні пріоритети. ...Духовний простір для нього – це віра, релігія, культура, інтелект, важливі цінності його народу» [Маланій 2011: 59]. Етнопсихологічну складову, з якої виростав український національний характер, автор намагався не випустити з уваги при відтворенні екстремальних ситуацій виживання українців під важким пресом тоталітарної системи. І тому індивідуалізації образів-характерів митець досягає не тільки портретними характеристиками вимучених голодомором людських постатей, а й через розкриття їхньої внутрішньої сутності в умовах жаклих потрясінь.

«Жовтий князь» має виразне антибільшовицьке спрямування. Це політичний роман, в якому письменник порушує складні національні, соціальні, морально-етичні та глобальні

політичні проблеми. Василь Барка усвідомлював загрозу, яку несли комуністична пошесть. «Комуносоціалізм – це люциферичний міраж, і всі спроби побудувати його, добровільні і примусові, неминуче кінчалися занепадами і нещастями, бо можливість здійснити його – така неприродна, як ходити по стелі догори ногами. Я сам, колишній марксист, пройшов через таку протиставу серед найлютіших обставин життя, і надіюся, мій досвід прислужиться духовною допомогою для багатьох» [Барка 2000: 1], – написав автор у присвяті до видавництва «Наукова думка», яке публікувало його твори.

Василь Барка не мав жодного сумніву, що метою страшенного голоду в 1932 – 1933 рр. на Україні та в деяких місцевостях Радянського Союзу, а на Кубані в 1933 – 1934 рр. було «невідновимо підрізати непокірне селянство, першою чергою – українське. Вгасити його життєву віру, одночасно обезголовлюючи його: вибиваючи вільнодумну інтелігенцію, а особливо спустошливістю – коло вісімдесяти відсотків складу – на Україні» [Барка 2000: 36].

Символом зловісної сатанічності, яка нависла над Україною, став Жовтий князь, зображений на картині незнаного майстра. Правда про непереможність українського національного духу випробовується диявольським промислом, який супроводжувався стражданнями, кров'ю і смертю. «Народ витерпів один з найвеличніших іспитів в історії своїй – в нім подолав супротивника моральними силами і – висходячи вслід своєму Спасителю на власну Голгофу; прийняти ніби хрещення огнем – у муках, подібних хресним, через відданість своїй життєвій правді-вірі. Від неї не відступив, волюючи гинути» [Барка 2000: 39].

У змісті твору автор визначив три аспекти:

«I. Реалістичне зображення нещастя в сім'ї селянина; всього страдницького побуту в холодній хаті; розпачливих пошуків хліба – в мандрах, коли відкривалося похмуре видовище масової загибелі; II. Психологічні нариси; опис незвичайних перемін у душевному житті кожного в родині, що вже гине; III. Метафізичний вимір, властиво, духовний; висвітлення деяких явищ із іншої, вищої сфери, відкритих зосібна через церковне життя; а також явищ із світу темних могутностей, незамиримо ворожих людській природі» [Барка 2000: 39].

Ці три аспекти зображення реальної дійсності нерозривно пов'язані між собою, що дало змогу письменникові створити живі та вражаючі картини українською світу, на який посягнули більшовицькі варвари.

Більшовики нищили українців під будь-яким приводом і без будь-якого приводу. Їхня варварська сутність безцеремонно проявлялася на кожному кроці. Автор детально описує епізод знущання над невинними та беззахисними селянами: «Коли брали людей, то діти за них чіплялися, в одного діти були німі, ніяк говорити не могли, і так чіплялися, що страшно глядіти, а їх прикладами били – поламали їм руки. Всіх, і дітей теж, зібрали на площу: там розривними кулями повбивали, скрізь мозок розлітався, лежали довго, мухи їх обліплювали і сморід стояв тяжкий» [Барка 2000: 77]. Старі жінки, які вже не боялися смерті, пішли до начальства і вимагали прибрати мертвих – поховати в одній ямі. Та комісар, в червоній будьонівці, як сатанинець, закричав: «Не сміть! То – вороги! Єсть наказ від Леніна, з ворогами розправляється, щоб духу нашого боялись» [Барка 2000: 77]. Очевидно, що в таких діях більшовицького режиму проявлялася свідомо і послідовна політика, спрямована на ідеологічну і морально-психологічну деформацію суспільства з метою зруйнувати «віками утверджені й сповідувані принципи народної етики і моралі, нівелювати елементарні засади й основи людського співжиття» [Жулинський 2010: 592]. На думку Леоніда Плюща, «в Барки зображене антипекло, пекло навпаки – злодії, що обманно захопили владу, створили пекло для обманутих, назвавши його раєм» [Плющ 1988: 77]. І цей пекельний стан більшовики постійно підтримували. Вони забігали в хати, як собаки, видирали з рук останнє, і бігли далі. Роздавали селянам борошно з собачих кісток, від яких скручувало животи, годували селян пиріжками із людського м'яса.

Василь Барка показує представників влади як дику орду. «Заскочили в хижу, і все перевертали. Глечик із смальцем, – надщербнутий, без ручки, – поставили до дверей як коштовну здобич. Один гвинтівочник став: стерегти!.. поважний, як виобраз «порядку» [Барка 2000: 65].

Селян, які хотіли знайти хоч якийсь харч, не випускали за межі України. А з тими, яким вдавалося якимсь чином прорватися через кордон, при поверненні поводитися жорстоко і безцеремонно.

Міліція і червоні шандарі, яких називали «круки душоїдні» «обшукували всіх, переходячи з вагона в вагон; торбинки, клунки, вузли, мішки, «сидори», – все тягнуто під жаденющі очі оглядачів. Скрізь запускаються причіпкові п'ятірні, що звикли до одного зусилля: грабежі останніх харчів людських» [Барка 2000: 106].

Голодні та виснажені селяни збиралися біля млина, який працював безперервно, та не могли отримати ні порошоків так бажаного борошна. Вони бачили, як надриваючись під вагою мішків з борошном вийшли представники влади – Отроходін і Шікрятів. Скелетоподібні тіні не витримали і простяглися висохлими руками до мішків, намагаючись їх відняти. Прибігли міліціонери і розкидали селян, як копу порожніх снопів. І в цей момент «Отроходін підкидає коліно, щоб підбити вгору мішок і підтримати, – тоді миттю ж, звільнивши праву руку, б'є худих по чім влучить і валяє на сніг. Одного, висохлого, мов павутина, поцілів прямо в перенісся і той, непритомний, скрутився на місці» [Барка 2000: 123]. У цьому епізоді письменник виразно і переконливо показав, як проявлялася злочинна сутність червоної імперії в особі Отроходіна, сповненого московської пихи та зневажливого ставлення до українців, приречених на голодне вимирання на рідній землі. І таке агресивне ставлення до українців московського заїди мала глибоке коріння, оскільки воно закладене в генетичній структурі москалів, відповідно до чого протягом століть вироблялася експансіоністська політика імперської Москви.

Коли люди намагалися прорватися до млина, то солдати виставили проти них кулемети: «Мов косарі-крадіжники, поспішаючи, кладуть колосся чужої ниви, так кулеметники стріляниною косили ряди селян. Білу поверхню вкрили собою снопи, звалені завчасно, в беззаконних жнивах. Кров'ю змокши, протавав сніг, коли стогін останнього болю пройшов крізь безгоміння поля і наповнив той світанок» [Барка 2000: 158].

Наслідки сталінської політики в Україні були жахливі, бо в селян не тільки забирали хліб до останньої зернини, а й позбавляли можливості заробити на прожиття. Житницю Європи більшовики перетворили на суцільне кладовище: «Мертвих кладено також біля могил, просто на білу поверхню, або загортано так неглибоко, що земля і сніг, злягаючися, потроху вивільняли їх, показуючи недавні заметини. Всюди видно: то нога, то коліно, то рука по

лікоть чи сама кість, чи вигнута спина і голова, – виставляються з глинистого ґрунту і зимового покрову, як після побоїща, веденого вже не людьми, а збігом демонів, що не знають звичаю достойно класти покійників на останній сон. Кинули їх мертвими і притоптали, швидко через них перебігши» [Барка 2000: 134].

Реалістичне відтворення дійсності Василь Барка поєднує з натуралістичними картинами: «Дядьки беруть довгі жердки з крючками, ніби гакописи, вживані пожежниками в роботі серед вогню, і входять по мертвих. Через поріг тягнуть труп чоловіка до воза; потім, перемінивши жердки на вила, простромлюють: один вганяє гостряки крізь ноги, а другий крізь шию... З натугою піднімають труп, хоч то сам кістяк в шкірі і лахмітті, і кладуть на віз. Відпочинувши, знов зайшли в хату, виволочили відтіля, мов великий потлілий сніп, труп жіночий, з пальцями в глині, і так само на віз поклали, після чого побрели по мертвих малят» [Барка 2000: 207].

Такі сцени набувають символічних ознак. Василь Барка в такий спосіб намагається загострити увагу на тому, як більшовики приземлювали та примітивізували український світ, вихолощуючи з нього ставлення до людини як творіння Божого, прирівнюючи її до потлілого снопа.

Незважаючи на шалений терор, українські селяни намагалися в будь-який спосіб вижити. Вони придумували різні пристрої та приладдя, щоб ловити шпаків, горобців, ховрахів. У селі поїли кішок і собак, але це не допомагало. Своєю людиноненависницькою політикою більшовики довели українців до людодівства. Селяни божеволіли від голоду і в такому психічному стані не усвідомлювали своїх дій. Письменник створює моторошну картину сімейного божевілля: «Пішли назустріч молодиці, до дерев на розгородженому дворі, схопили її за руки вчотирьох і ведуть. Вона дуже пручається, повторюючи кричма, щоб зразу вбили її, – ледве змогли довести до порога. Вже не розуміє, куди ведуть. Перейшли гурбою через сіни і відчинили двері: побачили біля печі чоловіка, що мав на собі стріп'я від сорочки і дивився шалено; верхні повіки підняті високо і погляд врізається на прибулих. Скрізь по хаті кров; на лаві зарізана дитина і жаско спотворена» [Барка 2000: 150]. Цей епізод засвідчує, що голод настільки виснажував організм, що селяни втрачали людську

подобу, вони вже не відали, що роблять. «Ця деградація людини є взагалі «закріпленим здобутком» радянського побуту» [Ольжич 1994: 147], – зазначав Олег Ольжич.

Тиск на українців здійснювався по всіх усядах. Червоні шандарі виловлювали їх, як звірів: «Застукають кого в місті біля ларька з хлібом – пруть на грузовик і – в степ! На сніг викинуть, кілометрів за сорок. Добре, як хто добудеться...» [Барка 2000: 161].

І всі ці дії супроводжувалися великою брехнею московської пропаганди, яка заперечувала жахливі наслідки голодомору 1932 – 1933 рр. Василь Барка в саркастичній формі висміює таку політику Москви: «Ще ніколи в світі і ніде під місяцем ніяка істота жива не купалася в неправді, як червона партія: мов колосальна безрога в калабані; впивалася і вимазувала боки і писк, ноги і вуха, обхлюпувалася і в захланному впоєнні на весь світ вивискувала свою насолоду» [Барка 2000: 163].

З Московії прийшло в Україну ще одне лихо – злочинство: «Злочинства в нас не було, ніхто дверей не замикав; виходячи сім'єю в поле, поставлять коромисло до дверей – і вже прохожий бачить: нікого немає дома... повернувся і пішов геть. Думки тієї не було, щоб зайти і взяти щось. ... Жили без злочинців; аж тепер набігло їх звідкись, не встережеш нічого! – все потягнуть, ледве одхилилися на хвилинку» [Барка 2000: 168].

На тлі грандіозних руйнувань українського світу та величезних жертв голодомору письменник створює образ «хазяїна» – сатанинського конструктора кампанії винищення українців. Він не переймався людськими втратами, бо вже побудував для себе комунізм не по Енгельсу, а по циганському королю: «М'ясо – з господарства, що все достарчає тільки на його стіл. Літак возить свіжо зарізаних барашків для шашлика, чого, звичайно, не передбачено в «Капіталі» Маркса, в розділі «Історична тенденція капіталістичного нагромадження» [Барка 2000: 172].

Антигуманна політика більшовиків проявлялася на кожному кроці. З точки зору українського світосприйняття їхня поведінка виглядала абсурдною: «Їздять і дивляться в двори; як бачать, що сліду нема, значить, вимерла сім'я. І вони такі веселі! Радіють, сміються, папіроски викурюють і вціляють недопалками в вікно, – справжні пекельці» [Барка 2000: 179].

Тих, що вижили, більшовики намагалися перетворити в рабів. Наглядач пильно стежив за селянами, щоб вони не споживали зерно під час жнив: «Крадіжники! Хто візьме зерно в рот, зразу одправлю в суд – дадуть десять років тайги за злочинство проти соціалістичної власності» [Барка 2000: 195]. І тут же проявлялися подвійні стандарти: «Хиляться тутешні, а прислані їдять на повну губу, о! То такі московці, що мертвого з домовини вивернуть і з рота видеруть зернину: на заготівлю. Їм і наша потріскана ступа очі мозолить» [Барка 2000: 199].

До брехливої більшовицької пропаганди долучилася преса. Часопис з красномовною назвою «Ленінський шлях» розповсюджував фальшиву інформацію: «Підкуркульники в місті об'їдаються чужим хлібом... не хочять робити в полі... це саботаж!..» – і далі в такому змісті; багато і густо» [Барка 2000: 214].

Насправді, замучені хлібороби, опухлі від голоду, з потрісканою шкірою, з якої сочилась водиця, або сухі, як дошка, не мали сили вдержати косу в руках. А врожай 1933 року подекуди видався невиданий: під гарячим сонцем зерно осипалося. Прислані з заводів і фабрик не могли дати собі ради. «Таких жнив не було від створення світу і вже не буде» [Барка 2000: 293], – підсумовував письменник наслідки більшовицького урядування.

Звичайно, в усіх цих жахливих картинах помітна певна антибільшовицька тенденційність. Перебуваючи за кордоном, у Німеччині (від 1943 року), В. Барка кардинально змінив свій погляд на світ. «Життя на «граничних ситуаціях», читання нових книжок, недоступних раніше, передусім – релігійних, відвідування церкви, а найбільше довгі роздуми на самоті зовсім змінили погляди» [Барка 1993: 650]. Як глибоко релігійна людина – білий монах, – він дуже добре усвідомлював, що поряд з голодомором жахливі наслідки мали процеси руйнування Христової віри і підміни її марксизмом-ленінізмом, коли замість Бога людей змушували поклонятися комуністичному ідолу.

В. Барка вважав, що «серед усіх трагедій людини найглибша – трагедія її гріховного відділення від Бога, від небесних сил і життя в воскресінні» [Барка 1977: 14]. Советська література не тільки заперечувала Бога, а й відділяла людину від духовного космосу, вихолощувала з мистецтва творче Боже начало,

приземлювало його та примітивізувало. І свою творчу місію письменник вбачав у тому, щоб очистити український художній світ від більшовицьких рудиментів і відновити його національну природу. На протигагу письменникам соціалістичного реалізму, які відривали героїв від рідної землі і заслоняли їм небо, він намагався закорінити дійових осіб в національний ґрунт і відкрити їм небесний простір. Бо правдошукання в українській літературі, як складовій європейської, «склалося під впливом християнства з його всепроникаючими істинами, найбільшими і найсвятішими з усіх, відомих людству в його історії» [Барка 1977: 67].

Василь Барка вибудовував свою концепцію світосприйняття на основі Євангелії, християнських принципів та європейського гуманізму. Моделюючи стосунки у сільській родині Катранників в селі Кленотичі, автор поєднує християнський світогляд з українськими національними традиціями. «Саме національна ментальність – це сутнісна основа авторського світогляду» [Маланій 2011: 51].

Українці протягом багатотисячолітньої історії вибудували не тільки матеріальний світ з білими хатинками та вишневими садочками, а й виробили свої духовні орієнтири, морально-етичні принципи та естетичні смаки, які давали їм можливість жити і розвиватися в цивілізаційному вимірі. Але такий стан не влаштував більшовиків, і вони прийшли в Україну, щоб зруйнувати цей унікальний світ і нав'язати українцям свої правила поведінки. Замість цивілізованих підходів привнесли хаос, розруху, кров і смерть. У цьому і полягав конфлікт цивілізацій – європейського гуманізму і московського варварства, які несумісні, як огонь і вода. Уже в першому епізоді роману Василь Барка зображує абсурдність ситуації. Дарія Олександрівна з любов'ю наряджає доню, щоб іти до церкви, але та відмовляється, бо боїться, щоб з неї не сміялися учні та вчителі. Безбожність і страх стали виразними ознаками більшовицького ладу, які паралізували людську волю. Але Оленка переборює боязнь: «Гарно – з мамою піти; в церкві бабуся стоїть; а від просмішників одвернутись, і годі» [Барка 2000: 43].

Більшовики здійснювали велику наругу над людиною. Вони безцеремонно нав'язували комуністичний світогляд, обов'язковим атрибутом якого було безбожництво. Новоявлені комсомольці

нешадно руйнували храми, плюндрували церковні атрибути, перетворювали церкви в склади городини та зрізаних лісових дерев, намагаючись відлучити українців від Христової віри братолюб'я та нав'язати класову ненависть та злобу.

У селі Кленотичі була давня дерев'яна церква, збудована ще до навали татар, які її не займали, бо поважали несвою віру. А комсомольці, озброївшись ломами, кайлами, сокирами, молотками, ливками, пилами, як збройні солдати, прийшли руйнувати святиню. Селяни, не даючи отямитись руйнівникам, без жодного слова наповнили церкву і з мурав'їною запопадливістю обпали обладнання в церкві. Миттю схопили Євангеліє, хрест, дарохранильницю, антими́нс і все, що можна було винести з олтаря. «Корогви серед живого виру хитались, падали і, відділені від деревка, щезали за пазухами в селян; ікони зіходили з своїх місць і, трохи пропливши над поверхнею, також тонули в людських течіях. Плащаниця, обережно несена, світліла над головами, наближаючися до дверей, і раптом – ніби розтанула. Кадила, священничі одежі, таці, лампадки, – всі речі, які можна врятувати від напасників, щезали негайно» [Барка 2000: 61]. Так організовано селяни рятували свою духовну спадщину, намагаючись зберегти її від брудних, загребущих рук.

Дарія Олександрівна вирішила заховати від більшовиків церковну чашу. Вона передала її на зберігання Мар'яні, пічниковій дружині. Пічник викопав невелику шахту, «вимурував чотирикутник і всередину поставив скриньку, що видавалась темна, хоч була синя, в ній – чаша, обгорнута, як попереду, білою шовковою хусткою, а також аркушами воскового паперу. І скріпи між дошками завосковано скрізь. Зверху густо вкрито олійною фарбою. Бережан замурував сховок цеглою, кладеною в два шари; дошками ж накрив яму на виступцях і нагорнув землі» [Барка: 2000: 90]. Саме в цій старанній і скрупульозній праці пічника проявилася відповідальна місія збереження церковної чаші як символу духовності української нації.

Масовий психоз безбожництва вилився в жорстоке і безцеремонне поводження з людьми. Дарія Олександрівна в черзі за комерційним хлібом почула розповідь жінки про нападні комсомольські: «Як занадилися заводські комсомольці до нас: всіх обшукують, одержу на грудях роздирають і дивляться, чи носимо

хрестик. Риються в наших торбах і чемоданах, – де є іконка, забирають відтіля. Кидають іконки і хрестики додолу, в хаті, або надворі – в грязь, і затоптують, тут же, при нас, щоб ми бачили, як вони знущаються, і думали, наче Бога нема, коли за таке не карає. Один комсомолец зрива з мене хрестик і кричить: Я тебе задушу, гадюка, ти зачем етот дурман носиш...» [Барка 2000: 163 – 164].

Щоб хоч якось прояснити антилюдські та незбагненні вияви більшовицької диктатури, Василь Барка дає узагальнену характеристику звіра, який в «злій збиранині твориться». Устами дідуся автор розкриває його звірину суть: «Виліз він з багна в образі компартії, – зразу кинувся на сім'ї людські: розриває їх, бо сказано – звір. І він не останній; будуть зліші. Потім всіх придавить один. Поставить на всякому спокушеному знак: що думати і що робити. Хто відступає, – кара! Всіх супротивних йому, але вірних Христу, виклинатимуть і вигризатимуть з ниви життя, вбиватимуть, як чужих птахів – огнем, залізом, голодом; подібно тепер робиться. Погіршає люто при останньому звірі... скибки хліба не дадуть, коли не покажеться знак на лобі і на долоні, кладеній від князя, що при дияволі ходить» [Барка 2000: 110].

Кровава доктрина компартії була спрямована на те, щоб притлумити в людині Боже начало і розбудити в ній звірині інстинкти. Дідок, який розповідав про загрози жажливого звіра, покладає єдину надію на церкву: «Тільки вкріплені серцем до церкви врятовуються з прірви: однаково, чи православні, чи з других приходів. Тут, між нами, церкві дано силу – зібрати всіх добрих, в останні часи спасіння. Держіться твердо, бо сказано: хто вірний до смерти, одержить вінець життя. В годину скорбі смертної відновить правду перед очима!» [Барка 2000: 111].

У центрі роману – сім'я Катранників. І Барка не випадково зосередив увагу на одній родині, через призму сприйняття якої трагічних подій голодомору передається дух часу та атмосфера суспільного настрою. Адже саме в сім'ї українці зуміли виробити морально-етичний кодекс української нації та вибудувати свій унікальний світ, в якому сімейні цінності превалюють над суспільними інтересами, і культ родинного гнізда, незважаючи на жахливі потрясіння, виконував функцію пульсуючого джерела, яке дозволяло вистояти, вижити і перемогти зло.

Жахливі картини голодомору спонукали автора використовувати мінорну тональність зображення дійсності, що дало йому змогу не тільки відтворити атмосферу суспільства, а й показати пригнічений психологічний стан дійових осіб.

Письменник змальовує в родині Катранників три покоління: бабусю, батьків і дітей, на яких по-різному позначилися наслідки голодомору. Образи-характери ідеалізовані відповідно до традиційних уявлень про сім'ю, яка була основою українського національного організму зі своїми законами, порядками та виробленим у скрутних умовах імунітетом. Усі герої осяяні особливим світлом. Тепло, ліризм та тактовне ставлення до всіх членів родини домінували в сім'ї Катранників. Бабуся була їм «як світло з височини», «як великий янгол: тільки ними жила і для них була в неї вся думка і праця» [Барка 2000: 112].

Берегинею домашнього затишку була Дарія Олександрівна. Вона найменше їла – усе віддавала дітям – але чудом трималася. Мирон Данилович вважав її «праведницею», але боявся вимовити це слово, не впевнений, що зможе це щиро зробити. Пригнічений психічний стан Дарії Олександрівни автор відтворює через її портретну характеристику: «Обличчя в неї – з видовженістю і запалими щоками; з надто звуженими, супроти звичайного, обрисами нижніх повік, як і надто вглибленими очима, кольору темно-сірого, без гострого блиску. Але їх ясність відтінена бровами і косами – в такому відсвіті, що нагадує попіл від згорілого шовку; і видаються темнішими, ніж насправді, через неприродну блідість обличчя» [Барка 2000: 41].

У родині Катранників панував культ поваги до старших, до матері та батька. Між членами родини була злагода та взаєморозуміння. Коли рано-вранці повернувся батько, то всі позривалися на ноги і кинулися до нього. Хто тягнув добутки, хто радісно викрикував. Андрійко обхопив батька, Оленка повисла на лікті, Миколка помагав батькові з мішками. «Без кінця втішні діти йому і любі. Ось, побувши далеко в ці дні, відчув, що і не жив без них, що вся душа його – тут, і одному без них не варто на світі ходити» [Барка 2000: 115].

Головним героєм твору є Мирон Катранник, через сприйняття якого В. Барка передає трагедію української нації, підрубаної під корінь голодомором. Для цього автор використовує

внутрішні монологи за принципом потоку свідомості. Мирон Данилович переважно мовчить, але думки безперервно снують у його голові. Він бачить, як змінюється світ, і відчуває, що в ньому теж відбуваються різючі зміни, які не зразу вдається усвідомити. Світ, який був побудований на твердому законі з чіткими і несхитними підвалинами зрушився, «ніби підстави його вже розсипано і тому став вируючий, темний, сторожкий – враз відрухнеться глибиною і далекістю на кожний помах твоєї руки чи навіть на короткий позирк. Світлота розвалена; взявся чорністю обшир і збір подій в ньому; наситився ворожістю проти душі. Звів незнані досі вихори, – страшенно великі і сліпі, – і обертати їх почав: швидкістю, дужчою і злішою щодня, такою, що для душі немає місця» [Барка 2000: 98].

Кожна дрібниця завжди спокійного і врівноваженого Мирона Даниловича почала дратувати, і він втратив душевну рівновагу. Настало заглушення істоти, думки ставали порожніми і позбавленими значущості. «Над всім – пережиття кривди, без уявних мір: вона раниць жалом у кров серця, впорскуючи отруту, від якої біль, понад можливість терпіти, збирає при собі горючий неспокій. Здається, раниць кожний доторк; а поряд болісної досади обпала серце skutість: її незримими ланцюгами прип'ято почуття. Тому перешкоджено думці вихід з круга біди, як з незбагненого полону, що забрав собі в жертву – повний гіркоти і подібний до пошести» [Барка 2000: 98 – 99]. Катранник болісно відчував, як усе його єство свідомо та підсвідомо противилося варварському насильству, нарузі над людино, обмеженню її елементарних прав та свобод.

Боляче було дивитися Катраннику на поруйнований і сплюндрований більшовиками світ: «Садиби обернулися в пустоші: ні людської постаті живої, ні голосу зимової пташини, ні навіть будки собачої, не то що гавкоту, – ніде нема. Ні сарайчиків, ні курників і хлівів, клунь і комор! – все розібране і спалене. Тини позникали. Стріхи, і ті обідрані. Багато хат зовсім безверхих; подекуди біліють бантини і крокви їхні в снігу, як ребра кістяків. Позрубубано сади і пеньки викорчувано, або їх присипав сніговій. Нема диму над коминами, і стіни скрізь аж чорні; в вікнах здебільшого, замісто шибок, темніють жмутки ганчір'я. Серед сніжного обширу стирчать руїни, мов після чуми і пожежі, що

пройшли нероздільно через село, а сліди притрусил зима» [Барка 2000: 186].

Письменник зображує український світ від супротивного. Те, що бачить Катранник, є жахливим контрастом до тих уявних картин чарівної природи та строгої впорядкованості українського села. Національний часопростір, який зберіг автор в пам'яті на генетичному рівні, виступає жахливим дисонансом до реальної дійсності. Спотворена, сплюндрована рідна сторона не викликає у Мирона Даниловича жодних позитивних емоцій. «Чужою стала і немилою довколишність: ніби з глухими глибинами, що, крізь замкнутість, обвіяні в злий подих і небезпеку. Все відійшло від коренів, як і сама душа: ніби хитається, не маючи вже рідного приєднання в існуючому» [Барка 2000: 192].

Символічним образом сатанинського мракобісся був Отроходін. Конфлікт Катранника з Отроходіним виражав суперечності між Україною і Росією, між добром і злом, між Божим і диявольським початками. Мирон Данилович спостерігав за більшовицьким промовцем Григорієм Отроходіним і про себе думав: «страшний, ох, страшний! – такий переступить» [Барка 2000: 44].

Отроходін, який демонстрував безмежну шану до вождя, одягаючись у півфронтний френч, німий до сльози і хижий до життя, своєю звіриною суттю органічно вписувався в сатанинську систему червоної імперії. Він мав звичку кожну людину, яка йому не до вподоби, ставити на підозру. Так він вибудовував шлях до влади, як червону драбину. Його не цікавили факти чи підстави. «Нема політичної матерії для змовленого запідозрення, – знайдуть побуту: розроблять маніру проти призначеного на «підозрострачання» і розвинуть її до ступеня державної важливості, навіть при філософії життя» [Барка 2000: 82]. В цьому і полягала злочинна суть московського імперіалізму, представники якого намагалися безпідставно винищити побільше українців, які не вписувалися у їхні абсурдні уявлення.

В. Барка не випадково вказує на те, що Отроходін народився в Москві і є послідовником московського імперіалізму. «Постійно в спогаді Отроходіна – столиця; там народивсь і п'ястком скріпнув: для неї ладен світ перетрусити: в перемену або загибель» [Барка 2000: 54]. Жорстокі московські підходи до

життєдіяльності більшовики силою насаджувалися українцям без їхньої згоди: «Вирішено коїти руїну. Пнеться інший розпорядок: як хаща. Без жалості. Рватимуть крихту з дитячих рук! Гірко на думці в Мирона Даниловича: «Хтось десь, боговорожий, схотів швидко нагребти гроші, – і переллють сльози в золото; наситять жадобу» [Барка 2000: 49].

Метафора «переллють сльози в золото» достеменно характеризує диявольські плани більшовицької системи, спрямовані на руйнування і знищення українського унікального світу. Діти влучно характеризували більшовицьких посіпак новоствореними словами: «хліботруси, хліботруди, хлібокуси, хлібопроси, хлібоноси, хлібовози, хліботорги, хлібокупи, хлібокрази, хлібодани, хлібобери, хлібохапи», поєднуючи хліб з тими жахливими явищами, які принесли на українську землю більшовики. Нові назви отримали місяці року: «грудень – трупень, січень – могилень, жовтень – худень, листопад – пухлень, лютий – людодіень, березень – пустирень, квітень – чумень».

Письменник влітає в канву твору різні селянські долі. Савченко розповідає свою трагічну історію: «Знаєте самі: село, мов стара птиця, гребеться – зернину шукає. Ми сиділи голодні. Тоді зарізали півня, останнього в дворі: був він, як годинник, будив раненько, а довелося порішити. Зварили борщ і сіли до столу; хліба зосталось півпаляниці. Де не візьмись, комісія – приходить розкуркулювати, шука скрізь. Нічого нема, так вони борщ і хліб поїли. Після того вибили вікна і звеліли: «вибирайся з хати!» От, хилимо під метелицю» [Барка 2000: 103]. Такі вставні новели використовує митець, щоб ширше розкрити панораму життя українців під час голодомору, яких безпідставно позбавляли елементарних умов для життя.

Жахливі обставини українського суспільства письменник показує через внутрішній стан головного героя. Від безвихідності становища у Мирона Даниловича боліло серце: «Нехай я пропаду, – а чим сім'я винна?.. І до кого вдатися? Чого з ненашої столиці лізуть, сиділи б дома... Ну, частину бери, і нам зостав; так куди там! Весь хліб дай, а сам згинь. Ми ж не лізем до них. От, пішли б по Москві і в хату цього гризуна – теж, і почали ритись: борошно сюди, картоплю сюди, – все, все. А тепер спухніть з голоду! Не йдем же. Коли б і могли, не підем. Ох, мордуйся під його

грозьбою!» [Барка 2000: 47-48]. У цих словах героя розкриваються різні морально-етичні орієнтири українців і москалів, які по різному ставляться до свого та чужого.

Конфлікт між Отроходіним і Катранником переріс в боротьбу за душу селянина. Отроходін знущався над Катранником і використовував підлі прийоми, щоб зламати його морально та вивідати, де захована чаша. Розуміючи фізичний і психічний стан Мирона Даниловича, який пропадав з голоду зі своєю родиною, Отроходін завів його до церкви, де зберігалися конфісковані харчі. Отроходін намагався спокусити Катранника мішком борошна. Колізія екзистенційного вибору для Катранника полягала в тому, що він мав вирішити, чи вижити, чи зрадити національно-політичні ідеали. «Ще ніколи за життя таким диким зойком, нікому не чутним, а проте безмірно пекучим, не рвалася в душі жадоба: з'їсти хліба! Катранник задрижав весь і простягнувся сухокостими пальцями, вже божеволіючи, до відкритого мішка, швидко ж і обпав, знеможено закривши очі, – тільки здогад проблиснув: «це підстроєно наперед мене погубити...» Заморочилися думки від змори і виснаження. В очах стемніло. Він обвис, як гілка, що надломилася і зів'яла» [Барка 2000: 148-149]. Катранник не піддався на спокус і вирішив, що краще померти, ніж зрадити самого себе, свою родину, свою Батьківщину.

Незважаючи на психологічні та фізіологічні зміни, яких зазнав Катранник, він не позбувся твердості характеру та благородства своєї душі. Коли він прийшов по мерзлу конятину, хирний селянин побоявся підійти, щоб він його не відігнав. Це навіть обурило Мирона Даниловича: «Що ви? Бог з вами – скрикнув Катранник, – мені б кістка поперек горла застрягла. – Поділимось!» [Барка 2000: 185 – 186]. Здобувши конячі рештки, Катранник справедливо поділив їх, а старому на додачу поклав кінську голову без шиї.

Вражали в саме серце Катранника діти, які мужньо переносили тяготи голоду, з роздутими животиками сонними тінями снували по хаті, корчилися від болю, і гризли все, що їм попадало в руки. Вони давно забули про сміх і тільки скорбно та чудно світили очима.

Дарія Олександрівна була здоровішою, а Мирон Данилович з кожним днем занепадав: в нього опухали ноги і вкривалися

виразками, звідки сочилася брунатна рідина, як гноївка. Він обмотував ноги лахміттям, обв'язуючи їх мотузками, зверху напускав холоші, але це мало допомагало. Обмежений в рухах, Катранник сидів і роздумував: «...І ти, хлібороб від старих предків, мусиш гинути з родиною, бо кувачі гріха звеліли кожному виконавцеві своєму: «вбий душі!» А так мало ти хотів – дрібного місця під небом; трудячись на клинчику землі, кормити дітей і одягати» [Барка 2000: 190]. У такий спосіб письменник акцентує увагу на тому, що більшовики позбавляли українських хліборобів елементарних можливостей жити, працювати і виконувати свої сімейні обов'язки на своїй рідній землі.

Кожна пригода, яка ставалася з Катранником, – це окрема новела, повна драматизму та непередбачуваності. Він мав надію дістати в місті «комерційний хліб». Став у чергу, але його схопили, кинули у вагон поїзда і з багатьма іншими вивезли за місто. Там їх викинули у прірву, а вслід за ними кидали палаючі шпали. «Багато селян згорало в велетенській печі-прірві, над якою стовпи диму вставали, мов над фабриками» [Барка 2000: 218].

Вибираючись з пекельної прірви, Катранник знайшов хлібину і застановився в роздумах, чи можна її брати, але прийшов до висновку, що в цьому не буде гріха, бо мертвому він вже не знадобиться. «Заспокоював себе знов, що нема злочину – взяти такий хліб, а все ж була гіркота в почуттях: як це недобре чужий хліб взяти, в мертвого...» [Барка 2000: 220]. Щоб віддячити за хлібину, він стовбурцем недогорілої ліщини вирив неглибоку яму і загорнув покійника, сказавши над ним «помилуй чоловіка, Боже!» Морально-етична настанова, закладена на генетичному рівні, не дозволила йому переступити межу людяності, і він вчинив так, як належало це зробити істинному християнинові.

Катранник, як дбайливий батько, намагався будь-яким чином врятувати свою сім'ю від голодної смерті. Він їздив до Воронежа, на Кавказ, потім в Білорусію, але доробитися не міг. Виснажений і пригнічений Мирон Данилович повертався додому. Зовсім знесилений, він приліг край дороги. В такому стані застав його Отроходін. Між ними відбувся останній психологічний бій: «Це востаннє тебе питаю – підкарбовує Отроходін, ще ближче приступивши, – питаю востаннє: де чаша? Дістанеш зерно і

борошно, яке тобі показано і обіцяно. Ну, не будь божевільний! Ти ж на краю прірви. Я жду...» [Барка 2000: 242].

Катранник, здавши собі звіт, що перед ним його заклятий ворог, вимовив без злоти, без презирства, з єдиним бажанням не бачити: «Іди!..»

І це єдине слово образило Отроходіна, бо він зрозумів, що не зможе перемогти селянина, зламати його, заволодіти його душею навіть тоді, коли той вже був на Божій дорозі. Він круто повернувся і твердими кроками попростував до свого місця в тягарівці, залишаючи Катранника помирати при дорозі.

Трагічний гуманізм Катранника, який не виявив своєї ненависті до заклятого ворога України, а поставився до нього, як до якогось непотребу, котрий заслоняв йому світ, і жорстока байдужість Отроходіна до вмираючого селянина засвідчила кардинально різні уявлення дійових осіб про добро та зло, про стосунки між людьми, про ставлення до свого та чужого, про благородство та підлість, про правду та кривду.

Хлопці, які поверталися з заробітків, допомогли Катранникові добратися додому. Вони завели його до двору, а самі пішли своєю дорогою. «Тоді постояв він і, не маючи сили триматися рівно, ліг на спориші. Був смертно недужий. Хоч бачив перед собою поріг, а дістати не міг, – не міг навіть рукою ворухнути. Відвів очі від дороги, подивився на небо і подумав: «якби на дітей глянути...» Раптом в серці пробліснув короткий, але невимолимо сильний біль, і все навкруги зникло відразу» [Барка 2000: 243]. Коли з хати вийшла мати з дітьми, їхній батько був уже неживий. Цей епізод набуває символічного значення. Українець, порядний сім'янин, турботливий батько на своїй землі позбавлений дикою і варварською системою більшовизму жити в рідній хаті, виховувати своїх дітей, будувати плани на майбутнє. І навіть померти у рідному домі йому не судилося.

Сім'я Катранників вимерла від голоду. Спочатку пішла на той світ бабуся, за нею Миколка, потім батько та Оленка. Від надмірного виснаження померла Дарія Олександрівна. Залишився тільки Андрій.

Коли Андрій вирішив покинути село, зайшов до садиби пічника і перевірів, чи захована церковна чаша на місці. «Уява сироти затримується, при сутінках передсвітанкових розкриває собі

сховок, як видиво: тут під зеленню і ґрунтом – святиня, про огненну силу якої страшно помислити. І стояти тут треба з пошаною! – як в церкві» [Барка 2000: 297]. Потім тихенько відступив від таємничого місця і пішов з рідного села в далеку дорогу.

Незважаючи на жахливі, моторошні картини, зображені в романі «Жовтий князь» з розпачливо-трагічним пафосом, Василь Барка зумів віднайти оптимістичний фінал твору. Андрій вижив, і на нього була покладена місія продовження роду Катранників, який символізував українську націю. Він також був єдиним, хто зберігав таємницю церковної чаші. Поспішав хлопець нерівною дорогою і коли оглянувся на садибу пічника, – «там, над скарбним місцем підводилося полум'я: з такою великою і променистою сполукою яминної просвітлості, пурпуру, крові, сліпучого горіння, ніби там могутності ненашого життя стали і підносять коштовність, відкрити з глибини землі. Палахкотливий стовп, що розкидав свідчення, мов громовиці, на всі напрямки в небозвід, прибрав обрис, подібний до чаші, що сховали її селяни в чорнозем і нікому не відкрили її таємниці, страшно помираючи одні за одними в приреченому колі» [Барка 2000: 298]. Саме у духовному відродженні вбачав В. Барка порятунок українців, які повинні повернутися лицем до своїх першоджерел – високих морально-етичних принципів, національно-патріотичних ідеалів, християнських заповідей та заповітів батьків, дідів та прадідів.

У романі «Жовтий князь» Василь Барка відтворив трагедію української нації під час голодомору 1932 – 1933 рр. в Україні, штучно організованим більшовицьким режимом на чолі з Сталіним. Автор відтворив жахливу картину руйнування світобудови українського суспільства більшовицькими вандалами, які знищували храми, плондрували церковні атрибути та знущалися над українцями, які хотіли жити за своїми законами, виробленими протягом тисячолітньої історії, але вимордувані голодом, знесилені фізично та морально не змогли протистояти московській орді і відстояти своє право на життя. Зображуючи жахливі картини голодомору, автор не втратив оптимізму, покладаючись на непереможну силу українського духу, як запоруку відродження українського національного організму.

Література:

- Барка В. Автобіографія // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К., 1994. – Т. 2. – С. 642 – 653.
- Барка В. Земля садівничих. Есеї / В. Барка. – Сучасність, 1977. – 190 с.
- Барка В. Поезія. Повість «Жовтий князь» / В. Барка. – К, 2000. – 304 с.
- Жулинський М. Василь Барка // Жулинський М. Слово і доля. – К., 2010. – С. 587 – 605.
- Кульчицька М. Романи Василя Барки «Рай» та «Жовтий князь»: художня візія тоталітарної дійсності. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук / М. Кульчицька. – Львів, 2002. – С. 20.
- Маланій О. Національний простір у поезії Василя Барки / О. Маланій // Слово і час. – 2011. – №. – С. 51 – 61.
- Ольжич О. Голод і сучасна українська література // Ольжич О. Незнайомому Воякові. – К., 1994. – С. 145-151.
- Плющ Л. Від «Княгині» Шевченка до «Жовтого князя» Барки / Л. Плющ // Сучасність, 1988 – Ч. 7-8. – С. 74-86.

Ольга Куца, проф. (Тернопіль)

ББК 83. 3 4
УДК 801: 82

Талант як ідейно-художня домінанта оповідання Євгена Гуцала «Олень Август»

У статті запропоновано стереометричний аналіз оповідання «Олень Август» крізь призму інтерпретації таланту як вродженого хисту. Розглянуто особливості характеротворення персонажів. Увиражено риси інтелектуально-психологічного стилю письменника.

Ключові слова: Євген Гуцало, оповідання, талант, уява, фантазія, художня деталь.

Olha Kutsa. Talent as a dominating idea and artistic feature of the story “Deer August” by Yevhen Hutsalo.

The article deals with the detailed analysis of the short story “Deer August” through interpretation of talent as inborn gift. The peculiarities of constructing the characters are studied. The features of the writer’s intellectual and psychological style are emphasized.

Key words: Yevhen Hutsalo, short story, талант, imagination, fantasy, artistic detail.